

«Den siste lofohesten»: Var det helt sant?

Lofothesten er blitt et viktig utstillingsobjekt ved Universitetsmuseet i Bergen. Den har vært utstilt hos oss i mange tiår og har blitt et symbol for museet. Hvordan har tidligere undersøkelser og fortolkninger påvirket vår oppfatning av lofohesten. Er lofohesten en egen rase?

AV KARI K. ÅRRESTAD

Fig. 1 | Lofothesten er igjen i monter ved museet og har fått en prominent plass i de nye utstillingene.

Hester er, på samme måte som andre husdyr, nært knyttet til mennesket. Vi har temmet og kultivert dem til å passe til våre formål. Slik sett er altså hester ikke naturlig vokst frem, de er formet av oss på samme måte som mange andre planter og dyr vi omgir oss med innenfor landbruk eller som kjæledyr. Vi mennesker har et nært forhold til de domestiserte artene, og hestene er en del av vår kultur. Slik sett er deres historie i dag mye kulturhistorie og ikke lenger så mye naturhistorie. Dette er grunnen til at forskning og arbeid omkring gamle hestetyper i hovedsak foregår innenfor landbruks- og veterinærforskning og ikke så mye innenfor biologisk forskning. (Fig. 1 og Fig. 2)

Lofothesten på museet i Bergen

Vår utstoppete lofohest ble registrert inn til museet i april 1899 av August Brinkmann, og var sendt til oss av rektor L.P. Nielsen, styrer ved Nordland Landbruksskole. Denne hesten levde sitt liv på gården Yttergården i Evjen ved Saltstraumen utenfor Bodø i Nordland. Den var eiet av Jens Larsen, og hans etterkommere bor fortsatt på gården. I et intervju i Saltstraumboka 2014 forteller hans oldebarn Harald Evjen om sin mor, Laura Kvanndal, som var født i 1888, og som fortalte om møtet med hesten da hun som syv-åtteåring skulle

gjete på gården til bestefaren. Dette var i ca. 1895 eller 1896. Hesten omtalte hun som «spesiell», og det betyr nok at dette ikke var et vanlig syn, selv på den tiden.

Navnet lofohest møter vi første gangen i et innlegg i Norsk Landmandsblad nr. 16 i 1897, der skolestyrer Nielsen viste et bilde han hadde tatt av det han kalte «Lofot-hest eller den gamle Nordlands-hest». Det er et bilde av en svært raggete liten hest med relativt stort hode, tatt i et av dens siste leveår. Nielsen viser så til andre hester han mener er av samme type; det er hester fra Lyngvær og Eggum i Lofoten som har det samme raggete uttrykket.

I artikkelen er Nielsen klar på flere ting: Det er han og miljøet rundt ham som har gitt navnet «Lofot-hest». Dette er en hestetype de ser som en gammel type av nordlandshesten, og dette er ett av flere eksemplarer han vet om. Han viser til en hest fra Lyngvær i Lofoten som ble omkring 30 år og var svært langhåret og raggete, lik hesten fra Evjen. Han hadde registrert fem-seks andre hester av denne typen, men bare to er fotografert – det var hestene fra Rødøya og Evjen.

Det han ikke sier noe om, er hvilke kriterier han har brukt når han har søkt etter og beskrevet slike hester. Vi kan anta at han har brukt omtrent de samme kriteriene som når han beskriver hesten fra Evjen eller den fra Lyngvær. Nielsen skriver:

Som bildet viser, har denne hesteform et stort og langt, grovt hoved med korte og tykke ører. (øinene skal som regel ha været «glasøiet»). Halsen kort og tyk. Ryggen kort og sterk med sveig. Krydset var i regelen velformet, både bredt og nokså lige (nærværende billede viser et afskydende kryds). Brystet meget dypt og stort. Benene korte, forholdsvis føre og meget stærkbyggede. Den var selvfølgelig liden (oftes måske omkring 125 cmtr eller mindre).

Ikke længe efter jeg kom hernord, meddelte amtsagronom Soldal mig, at han hadde seet en lig hes hos hr. Tengren i Lyngvær i Lofoten. Hesten, der var 30 år gammel (og som den gang S. Fortalte mig historien allerede var dreprt) hadde en sædvanlig lang hårvækst, idet hårene på halsens underside var ½ mtr. Lange og dækkede fuldstændig hestens forknæ. Ligeså var hårvæksten på piber og koder så svær, at den fuldstændig dækkede et sammenfiltret hylster, hvis nedre kant lidt efter lidt blev afslidt samtidig med hovens slid. På siderne og lårene var hårene 15 a 16 cmre medens de under bugen og i svangerne holdt den dobbelte længde.¹

Fig. 2 | Lofohesten fra Yttergården i Evjen ved Saltstraumen var eiet av Jens Larssen, født i 1825. I 1865 er det registrert at Jens, konen Ingeborg og de seks barna deres hadde en hest, fire kyr, tolv sauer og fire geiter. Foto: Kari Årrestad, UM.

All ære til skolestyreren for at han fotograferte hesten, skrev om den og valgte å sende hesten til Bergen for å bli ivaretatt her. Det er verdt å merke seg at Nielsen ikke sier at dette er den siste lofotheften, bare at den er av den siste i sitt slag.

Noe senere, i 1920-årene, var Hans Tilreim lærer ved Bodin Landbruksskole. Han var oppmerksom på at Nielsen hadde sendt en lofotheft til Bergen i 1899. Han sier at hesten står utstoppet der med ragg og det hele, men er lite representativ for rasen. Tilreim mener at den raggete pelsen kanskje er et alderdomstegn. Han referer til lofotheften fra Valnesfjord, som hadde vanlig hestepels til den var 25 år gammel, men deretter sluttet å røyte og utviklet ragg.² Det er viktig å merke seg dette, fordi hesten i Bergen nå er det eneste bevarte eksemplaret og således blir brukt som rasebeskrivende for alle lofothester. Det er altså kanskje ikke riktig at den er det eneste bevarte eksemplaret. I hestemiljøet lokalt i Nord-Norge ble det tidlig stilt spørsmålstegn ved at det ble gitt en egen rasebetegnelse for denne hesten. Det var ingen lokal bekreftelse på at dette måtte være en egen type hest. Hans Tilreim skrev i 1947 om den raggete hesten i Valnesfjord:

*«Men denne hesten ble egentlig til på den måten at en ivrig og ny mann i distriktet en dag traff en gammel langragget hest som han fotograferte og dermed var Lofothesten både døpt og forevige. Men det var meget vanskelig, for ikke å si umulig å treffe folk i distriktet om kjente til denne hesten. Stor var derfor min forundring da jeg i 1925 traff Lofothesten i egen raggete person like ved Bodø. Den var lett å kjenne igjen fra gamle Holtemark, og likevel var det intet mystisk ved denne hesten, den var 26 år og hadde til sitt 25 år vært like glatt i hårlaget som enhver annen skikkelig hest. Siste året hadde den ikke «røytt» hårene, de var bare blitt lengre. Slik kan forekomme en og annen gang, og en slik tilfeldig forekomst ga opphav til eventyret om de langraggete Lofothestene».*³

«– lik dverger på kjempenes skuldre»

Vi bygger våre fortellinger på arbeidet til generasjoner for oss, og så også når det gjelder lofotheften. Filosofen Bernard av Chartres (1159) skal ha sagt:

«We are like dwarves sitting on the shoulders of giants. We see more, and things that are more distant, than they did, not because our sight is superior or because we are taller than they, but because they raise us up, and by their great stature add to ours.»

Bernard av Chartres (År 1159)⁴

De lansettformete glassmaleriene under rosevinduet i sørveggen av Bernardskatedralen i Chartres viser nettopp dette – her ser vi de fire store profetene Jeremia, Jesaja, Esekiel og Daniel avbildet med apostlene Matteus, Markus, Lukas og Johannes på sine skuldre. I Notre-Dame i Paris ser vi et lignende billedspråk under rosevinduet.

I forskningen fungerer det litt på samme måte, man bygger sin argumentasjon på tidligere arbeider. Men det er viktig å vurdere nøye de skuldrene man velger å stå på, og det er opp til forskeren hvor og hvordan man så velger å gå videre. Tidligere undersøkelser kan være gode og fortsatt gyldige, men de kan også være problematiske å benytte uten korrigeringer. I denne artikkelen skal jeg se på hvordan dette påvirket vår forståelse av lofohesten.

En egen rase?

Kategorisering og organisering av livet rundt oss har vært viktig for å forstå verden. Hesten tilhører familien Equidae, og den tamme hesten (*Equus ferus caballus*) som vi kjenner i dag, er en underart av villhesten (*Equus ferus*). I husdyravl er det deretter vanlig å bruke begrepet «rase» for å skille mellom ulike varianter av en art. Det finnes over 500 hesteraser i verden, og i Norge har vi i dag fire. Det er fjordhest, dølahest, nordlandshest/lyngshest og norsk kaldblodstraver.

Kravet som stilles for å definere noe som egen rase har ikke alltid vært så strenge. Felles for dem som studerte lofohesten, var at alle tok utgangspunkt i at lofohesten var en egen rase, at hesten vi har ved museet, var typisk for denne rasen, og at den var utrydningstruet. De to første momentene er i dag trukket i sterk tvil i heste- og forskningsmiljøene. Det siste

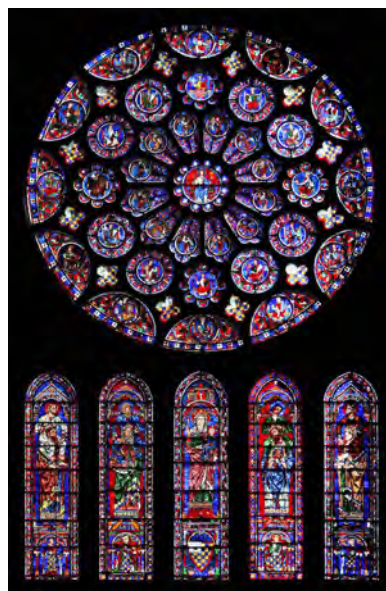

Fig. 3 | Under det sydlige rosevinduet i Cathédral Notre-Dame Chartres sees apostlene Matteus, Markus, Lukas og Johannes på skuldrene til de store profetene Jeremia, Jesaja, Esekiel og Daniel. Foto: Wikipedia, Creative Commons.

Fig. 4 | Hest på Digermulen i Lofoten i arbeid, 1896. Dette er så langt det eldste fotoet jeg har funnet av hest i Lofoten. Foto: Privat.

er gyldig: Den nordnorske hesterasen var utrydningstruet allerede i 1899 og er fortsatt truet.

Forskere ved Veterinærhøgskolen har forsøkt å finne ut hvordan slektskapet mellom lofohesten fra Evjen og nordlandshesten/lyngshesten egentlig var. Det ble i 1998 tatt en vevsprøve av hesten fra en ørliten skinnbit med hårsekken intakt, som ble forsøkt analysert. Dessverre klarte de ikke å få et tolkbart DNA-resultat for prøven. Kjemikalier brukt under prepareringen av hesten kan ha påvirket DNA-analysene. Det betyr at det, i alle fall foreløpig, ikke finnes noen nye vitenskapelige data som avklarer dette spørsmålet.

Selv om det til nå ikke har lyktes å få en DNA-profil på lofohesten i Bergen, kan det likevel være mulig at en ny prøve, kanskje fra beinene til hesten, kan gi resultater. Om nye analyser lar seg gjøre, er ikke avklart, det er ikke satt i gang et slikt arbeid ennå.

Forskningens natur er slik at man formulerer en hypotese, tester den og analyserer. Basert på resultatet formuleres en ny hypotese som ikke bygger på hva den enkelte forsker tror eller mener. I tilfellet lofohesten har det ikke vært mulig å beskrive det vitenskapelig arvestoffet til hesten. Dermed kan vi heller ikke si noe sikkert om dens forhold til de forhistoriske hestene eller til dagens hester. Det gjør at vi må bruke andre metoder for å prøve å forklare og å forstå. Hvis vi vurderer dette med grunnlag i de skriftlige kildene vi har tilgjengelig, er det kanskje slik at det allerede finnes et sannsynlig svar på dette med rasetilhørighet.

Fra urhest til lofohest

I 1905 kom det ut en bok i England som skulle få stor betydning for forståelsen av hestens utvikling fra den historiske urhesten til den moderne fullblodshesten. «The origin and Influence of the Thoroughbred Horse» av Sir William Ridgeway var skrevet etter flere lange reiser i Europa, Asia og Amerika på slutten av 1800-tallet. William Ridgeway var en britisk arkeolog født og utdannet i Irland, og arbeidet med mange ulike forskningstema innen arkeologi, historie, zoologi og antropologi. Han nøt stor respekt og hadde mange titler knyttet til navnet sitt.

I boken sin om hestens vei fra urhest til renrasert fullblodshest gjennomgår Ridgeway dens historie fra datidens tidligste kjente spor fra forhistorisk tid og middelalder til den moderne hesten rundt århundreskiftet. Har den tamme hesten flere ulike eller én enkelt opprinnelse? Det var den sentrale problemstillingen hans. Han tar så for seg det han

Fig. 5 | Dette er Petra Risjord, som «styrer» hesten, og søsteren Marie Klevstad på tur fra Nord-Borge og innom Karen Borgfjord på tur til Borge kirke. Petra Risjord ga meg dette fotoet da hun var på sykehjemmet. Det er tatt av Karen Borgfjord på begynnelsen av 1900-tallet. Damene er søstre fra nord i Borge. Foto: Privat.

oppfatter som forfedrene til hesten, deretter de utdødde rasene og til slutt typiske hester fra ulike regioner i verden. Ridgeway var, som oss andre, et barn av sin tid. Han hadde en klar formening om at det fantes noe som var av uovertruffen kvalitet, nemlig den høyreiste fullblodshesten, og noe som var mindre verdifullt. Da nevner han flere forskjellige hester. De norske ponnienene, som han kaller fjordhest og dølahest, er noen av disse. Han nevner ikke nordlands- eller lyngshester ved navn.

I Ridgeways bok er det et bilde av den lyse raggete hesten fra Evjen, som han kaller «the old Lofoden ponies», det er det samme bildet som skolestyrer Nielsen publiserte i Norsk Landmandsblad. Dette skriver han var den siste lofothesten fotografert et par år før den ble avlivet.

Ridgeway bruker skriftlige kilder til å beskrive hvordan hesten kan ha kommet til Norge. Han sier at den norske lyse hesten kan være nedarvet fra hestene omtalt i heldediktet Beowulf fra ca. 750 e.Kr. Han viser også til beretninger i den norrøne mytologien om hesten Sleipnir, som Odin red på. Gjennom arkeologiske funn av seletøy i graver vet vi at hesten var kjent i Nord-Norge i hvert fall fra vikingtid. Ettersom det ikke ble tatt vare på dyrebein under arkeologiske utgravninger i eldre tid, har vi ikke bevart så mye beinmateriale fra hest i slike kontekster som vi ellers kunne ha hatt.

Brinkmanns undersøkelser

Museet skaffet seg tidlig et eksemplar av boka til Ridgeway. Eksemplaret jeg sitter med, stammer fra professor August Brinkmanns personlige bokhylle ved museet og har hans Ex Libris-merke og navn og stempel fra det gamle Zoologisk Museum i Bergen. Brinkmann var professor, Dr. Direktør for Zoologisk avdeling, Bergens Museum og hadde derfor et hovedansvar for innsamling og forskning ved avdelingen. Museet fikk inn mange dyr i Brinkmanns virketid, deriblant hester. Brinkmann holdt seg derfor oppdatert på aktuell litteratur.

Noen år etter at Ridgeway publiserte sin bok, skrev Brinkmann en artikkel om lofothesten i årboka som han kalte «Hestedyrstudier». Her beskrev han hestens dimensjoner og korrigererte også enkelte tidligere publikasjoner mht. feil i deres beskrivelser. Hans hovedankepunkt mot alle dem som hadde uttalt seg om lofothesten før, var at de jo ikke har undersøkt dyret selv. Han korrigererte Ridgeway og sa at hesten ikke var hvit, den var faktisk en falmet, skimlet hest. Han korrigererte H.A. Marshall og sa at dette dyret ikke var forfar til fjordhesten slik Marshall mente. Han var uenig med Ewart,

Fig. 6 | Ridgeways bok ble kjøpt, lest og flittig notert i av Brinkmann før denne skrev sin redegjørelse om lofothesten i årboka for 1919/20. Foto: Kari Årrestad, UM.

som mente at dette var en forminsket utgave, en dvergform, av den keltiske ponnien. Flere av de tidligere forskerne har som nevnt ikke selv undersøkt dyret, ei heller sett det selv. Brinkmann poengterte at det ikke var god vitenskap å konkludere når man ikke har undersøkt objektet – det er ikke vanskelig å være enig i det!

Vi vet at Ridgeway skrev at eksemplaret som kom til Bergen, var den siste lofohesten. Jeg finner ikke at dette er påpekt tidligere av andre. Det er ikke dokumentert i våre protokoller fra 1899. Den gir bare en kort beskrivelse i tillegg til løpe-nummer, latinsk navn, opphavssted og en senere tilføyelse om Nielsen artikkel. I sin artikkel om hesten i Bergen Museums årbok 1919–1920 skriver Brinkmann heller ikke noe om dette, bare at rasen trolig nå er utdødd. Men i boken til Ridgeway i 1905 tilføyer han under bildet av lofohesten at det er den siste hesten, uten at vi vet hvor utsagnet kommer fra. Det er i beste fall upresist.

En arbeidssele til lofohest fra Morfjorden i gave

Fortellingen om lofohesten fikk et nytt kapittel på høstparten i 2018 da Universitetsmuseet fikk en liten arbeidssele til lofohest i gave. Den hadde hengt på en låvevegg i Morfjorden i Hadsel kommune, ytterst i Vesterålen. Eierne ønsket å gi museet selen, siden vi har en utstoppet lofohest i våre samlinger. Vi har også bevart skjelettet til hesten fra denne hesten samt skjelettet fra en annen lofohest, en fra Leknes i Lofoten som kom inn i 1946.

Arbeidsselen er liten i størrelse, men har ellers en vanlig form. Den er nå noe forrustet, og læret er tørt og porøst. Giveren anslo at selen var minst 100 år gammel. Ved å finne ut hvem som bodde på gården da, kan vi komme litt nærmere lofohesten. I folketellingene ser vi at det er Johan og Ingeborg Maria Andreassen som var brukere i 1900. Folk i bygda husker dem. Det blir nå i ettertid fortalt om Ingeborg at hun var en driftig, flink og fryktløs dame med sterk vilje. Hun hadde stor virkestrang og regjerte gården på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Ingeborg var født i Gimsøy i Lofoten, men giftet seg med Johan Andreassen fra Morfjorden på 1870-tallet. Jeg snakket med sønnen til den siste av Ingeborgs slektninger som drev gården. Han forteller om Ingeborg og hesten:

«Ho Ingeborg, ho spente hesten før sleden utpå nyåret, i sprengkulda. Det var lite mat igjen til dyran på båsen, og ho skulle hente tilleggsfôr. Ho sette sæ på sleden og rei hesten over isen til annersia av Morfjorden – der hadde

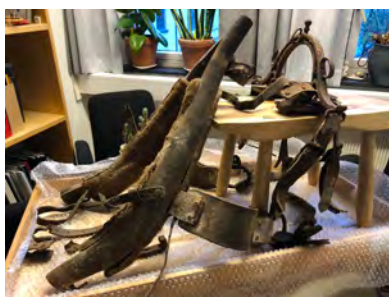

Fig. 7 | Denne lille arbeidssele til hest var i bruk i Morfjorden for hundre år siden og er nå til rengjøring og konservering ved universitetsmuseet. Den ble gitt i gave til museet fra gårdens nye eiere. Foto: Kari Årrestad, UM.

de en utmarksteig. Der kappå ho med sæ' haustskudd, la de på sleden og for heim.»

«En søndag da det var barndåp i Hadselkirka, blei ho Ingeborg heime. De andre stod opp i fem-tida og la i vei over Hadsselfjorden i båt. Ho Ingeborg tok hesten for sleden, dro opp i utmarka, slakta en sau som ho dro med seg heim, og kokte får-i-kål til barndåpsfølget da de kom heim om kvelden.»⁵

Kanskje er det denne hesten som brukte selen som museet nå har fått overta.

#Lofothest og navnesaken

Det er godt kjent i landbruks- og hestemiljøet at vi ved museet i Bergen har «den siste lofothesten» i våre samlinger. I 2013 ble det opprettet en gruppe på Facebook som het «Lofothesten», der dette bestrides. Her blir det stadig lagt ut gamle flotte bilder av hester, folk og miljøer fra Helgelandskysten, Lofoten og Vesterålen og Sør-Troms. Bildene er ofte fra siste del av 1800-tallet eller første halvdel av 1900-tallet. Her kommer det tydelig frem at det har vært omfattende hestehold og avl mange steder i regionen. Det er også stor enighet i gruppen om at det ikke var egne raser i de ulike regionene, men at det fantes lokale varianter av samme rase.

Hva denne rasen het, er et annet spørsmål. Det var gradvis nedgang i hestebestanden i hele landet fra midten av 1800-tallet til 1930-tallet. Da startet et systematisk og omfattende redningsarbeid for den nordlige hesterasen. Avlsmaterialet var begrenset, slik at hester fra et større område ble brukt til å avle frem det vi i dag kaller nordlandshest/lyngshest.⁶ Hesteholdet i deler av Nordland og i Lyngen i Troms var betydelig på 1800- og 1900-tallet, og mye godt avlsmateriale ble hentet fra hele området. Historisk sett fulgte betegnelsene på hester i mange tilfeller stedet eller regionen der hesten ble avlet eller brukt. Grunnen til at begge betegnelser brukes i dag, er at hestene har hatt svært sterk historisk og kulturell forankring i sine respektive regioner. Hva går denne forankringen ut på?

Hestebestanden i 1840

Undersøkelser av beinmateriale av hest fra jernalder i Skandinavia, Island og Nordtyskland viser at det i jernalderen eksisterte ulike typer hest med forskjellig størrelse og bygning. Variasjonen i hestebestanden var stor. Jernalderhestene var kraftige og små, med en gjennomsnittlig mankehøyde på 1,25–1,40 m, og kan slik sett sammenlignes med

Fig. 8 | Ingeborg Marie Andreasdatter, født i 1846 på Delp i Vågan giftet seg og ble bosatt i Morfjorden fra slutten av 1860-tallet. Flere anekdoter knytter henne til hesteholdet på gården. Foto: Privat.

dagens islandshest, gotlandsruss eller fjordhest. Lofothesten fra Evjen var lavere, 1,272 m i mankehøyde. Nordlandshest/lyngshest var en del mindre før enn det de er nå; dagens standard mankehøyde er 1,25–1,40 m også for den.

Nordlandshest/lyngshest regnes som islandshestens stamfar. Nordlandshesten/lyngshesten fant veien til Island med de nordnorske innvandrerne i vikingtid, på slutten av 800-tallet. På 1100-tallet ble det innført importforbud av hest til Island, noe som førte til at Islandshesten utviklet seg isolert. Hvis vi ser på regionene Lyngen, Andøya og Lofoten, var det i tiden før 1840 vanlig å ha én eller to hester på ett bruk. I folketellingene fra 1835 var det én hest registrert i Morfjorden, i 1865 var det to. På nabogårdene Sanne og Grunnfjør var det fire hester på hver av disse gårdene, fordelt på flere bruk. Går vi litt lenger ut i Lofoten, i Buksnes, ble det totalt registrert om lag 120 hester både i 1865 og ti år seinere. Hele fjorten gårder hadde to hester, og sokneprest Heyerdal hadde tre! Det er et ganske stabilt antall hester i Lofoten på denne tiden. På Andøya er det flere gårder som har mange hester, særlig Bø, Bjørnskinn og Åse, med seks, syv og åtte hester. I Lyngen i Troms var det som nevnt et omfattende hestehold. I 1835 var det i Manndalen registrert 13 hester i alt, i Olderdalen åtte hester og i Oksvik hele 15 hester. Karnes og flere andre gårder hadde ti hester hver! Det er verd å merke seg at det i dag fortsatt er svært aktive lyngshestmiljøer i Troms.

Fig. 9 | En lofothest med arbeidssele. Martin Berg med barna Kaspara Berg Aarstein, David Ellertsen og Kristian Berg. Bildet er antatt å være fra ca. 1925 i Digermulen. Foto: Privat.

For å finne ut mer om lofothesten er amtmann Stabells beretning for 1835 fra Hol i Lofoten nyttig. Han sier at hesterasen i Lofoten er meget god, de er små, men velbygde, sterke og utholdende. Svein Kongsjord fra Valberg i Lofoten skriver i Saltstraumboka 2014 at «[I]ofothesten nok var den vanlige brukshesten her nord i gamle dager». Han mener den ble brukt til både trekk og ridning. Dette samsvarer med det inntrykket jeg har fått fra informanter i dag.

Hestene i Lofoten gikk ikke ute i det omfang vi har fått inntrykk av. I jordbrukstillingen fra 1667 har man registrert hester og også skilt ut utegangerhestene. I Hol var det bare 1 uteganger av i alt 28 hester, i Buksnes 10 av i alt 39, men i Borge og Valberg var det 34 av 61 hester som gikk ute hele året. Dette betyr at bare noen av hestene i Lofoten levde et ubeskyttet liv utsatt for vær og vind som utegangere.

Det er verd å merke seg at det ikke var allment akseptert at hester ble holdt utendørs hele året, selv på 1800-tallet, slik denne fortellingen viser: Nilssen forteller at i 1885 klaget fiskere til amtet på det dårlige hesteholdet på Eggum. De mente at hestene var utsultet og led av kulde. Fiskefangsten ble spist

opp av de sultne dyrene, som også forsynte seg av oljeklær, fiskeredskap og treverk i båtene. Fiskerne så ikke dette som et sjarmerende trekk ved dyrene, slik det i ettertid har blitt fremstilt som. De så det som et resultat av utsulting og mis-handling.

I Hol i Lofoten var den siste kjente lofotheften en rød hoppe som tilhørte Sigurd J. Hol. Den ble hele 31 år gammel og ble slaktet under andre verdenskrig, ifølge Sverre G. Anderssen i Bygdebok for Hol.

Den var særlig lett og rask, og trakk slåmaskinen siste sommer den levde. Nå var det riktignok en av de aller minste og letteste slåmaskiner, men engen hos Sigurd Hol var svær. Denne hoppa sto ikke mye i ro, for Sigurd Hol drev varekjøring, så hoppa var i jevn trening. En annen av disse hestene var svarthoppa til Hagen Pettersen, Hag, også en liten, usedvanlig seig og energisk hest. Den ble også slaktet i en meget høy alder og var som Sigurd Hols hoppe særlig kjent for å være rask på veien.⁷

Redningsarbeidet for den nordnorske hesten som ble startet før krigen, hadde flere mål. Man ville både redde en hestetypen man anså som truet, og få frem en større, standardisert type. Dette siste handlet om at man på offisielle hesteutstillinger mente at den nordnorske hesten var liten. For å få større dyr ble det hentet hester fra ulike steder til bruk i avlen. En hingst fra Finland ble særlig viktig. Det ble ikke sett på som en forbedring av alle. Statskonsulent og tidligere dyrlege i Salten S.M. Nøkleby skrev i «*Nordlands Landbruk gjennom 100 år*»:

«Innførselen av disse avlsdyr har hatt til hensikt å gjøre stedets hest større og sterkere og har utvilsomt i det hele virket meget gavnlige. Men vi har også distrikter, der kun trenger små trekkdyr, og for hvilke ikke blott gudbrandsdalshesten, men også fjordhesten er for stor. Når vi nå hører stigende, og visselig til dels berettigede krav om lettere innførsel av islandske hester, må vi beklage, at vi alle har forsømt den lille nordlandshesten. Våre gamle korthalede og øreløse sauer har hatt sine hjelpere, våre ursvin sine talsmenn, men de små nordlandske hester er døde uten prest og uten messe.»⁸

Det må nok leses som nok en hyllest til den godt tilpassete lokale hestetypen, som var langlivet, rask og nøysom. Den var liten og lett nok til å være nyttig på små gårder. Den ble ansett som godt tilpasset miljøet den holdt til i, den var rask og effektiv i bruk.

Fig. 10 | Simon Andreassen, født i 1863 på gården Grunnfjør med hest. Foto: Privat.

Fig. 11 | En «lofohest» fra Rødøy på Helgeland. Bildet er tatt av fotograf Johan Rasch f.1868, som bodde på husmannsplassen Sperstadmoen i Rødøy. Rasch var en tid lærer i Sørfjorden. Det har vært uklart hvem mannen på bildet er, hvor bildet er tatt og hvem som eide hesten. Mine informanter i Sørfjorden i Rødøy mener med stor sikkerhet at bildet er fra gnr.13 bnr.2 Stakmyra under Sørfjorden og at eier av hesten og mannen på bildet er Olaf Pedersen f.1882. Pedersen druknet senere på havet og hesten skal ha blitt solgt videre, muligens til Lofoten. Foto: Johan Rasch/Privat: Torstein Simonsen/Tromsø museum. 1913–14.

Genetikken, rase og type

I en studie av Gro Bjørnstad og flere ved Norsk Veterinærinstitutt fra 2003 ble de norske hesterasenes genetiske relasjon til både mongolske hester av østlig opprinnelse og varm- og fullblodshester av sydlig opprinnelse undersøkt. Resultatene viser at de skandinaviske rasene er tydelig preget av østlig innflytelse, og at den genetiske forskjellen fra sydlige hester er langt større. Undersøkelsen bekrefter den genetiske nære forbindelsen mellom islandshesten og mongolske hester, og mellom lynghesten og mongolske hester. Men også de andre norske rasene viser en østlig innflytelse.

Da professor August Brinkmann publiserte sine målinger og vurderinger av hesten i årboken for 1919/20 vurderte han det slik at lofohesten kan ha vært en slags «urhest», en hest som stammer fra langt tilbake i tid, kanskje tilbake til steinalderen. Men det er ingen holdepunkter for dette utover at man ikke finner noen import eller noe kjent opphav som sier noe annet.

Jeg har ikke funnet noen historiske skriftlige kilder som sier at det var en egen særlig hesterase i Lofoten eller på Helgeland på 1800-tallet. Det eneste er at det som nevnt i jordbrukstillingen i 1667 skilles mellom utegangere og andre hester. Det er ikke beskrevet at hestene i seg selv var forskjellige, bare at de ble behandlet på forskjellig vis. Jeg har ikke funnet at det er dokumentert eller rapportert om føll eller ungdyr av lofohest som hadde den raggete pelsen. Det finnes også bare bevarte bilder av unge dyr med normal, kort pels.

Lofothesten var en nordlandshest

I dag er de fleste enige om at lofohesten var av typen nordlandshest, kanskje en gammel form spesielt tilpasset levevilkårene langs kysten av Nord-Norge. Vi har mange indikasjoner på at det som nå er kjent som lofohesten, ikke var en unik rase i området. Det var et utbredt hestehold i store deler av Nord-Norge med små, robuste hester med alminnelig, glatt pels. Vi kjenner likevel til flere gamle foto med hester som har rufsete preg, slik som hesten fra Rødøy, Kvalnes i Borge, «Jacobina» fra Værøy, «Rugga» på Andøy eller vår egen lofohest fra Saltstraumen. Men det finnes langt flere foto av hester med slett pels, slik vi har sett flere eksempler på her.

Den krøllete, ruskete pelsen som vi ser på gamle foto, kan ha flere årsaker. Vi har sett at bare en liten andel gikk ute som utegangere, så dette er ikke en fullgod forklaring. En annen grunn er at de kan ha vært rammet av «Equine Cushing Syndrome», en sykdom som gir et slikt ullent pelslag, eller

Fig. 12 | Lofothesten på Kvalnes, Vestvågøy. Foto: Privat.

at det var andre endringer i forbindelse med alderdom. Sykdom som dette blir i dag behandlet av veterinær. Det kan forklare hvorfor man ikke ser slike hester mer. Det er heller ikke lenger vanlig å ha utegangerhester som lever under slike forhold som noen av dem gjorde på 1800-tallet, heldigvis. (Fig. 13) Vi har også foto av hester fra samme tid og sted som viser normal pels slik som det gamle prospektet fra Digermulen fra 1896, eller bildene fra rundt 1900 av hester utenfor Lofotkatedralen i Kabelvåg eller på Risjord.

Hesten som kom til Bergen, ble sagt å være en av de siste av sitt slag på slutten av 1800-tallet. Det finnes likevel beskrivelser som viser kjennskap til at hester med dette uttrykket har levd helt frem til krigsårene. Noen informanter jeg har snakket med, sier at de husker slike hester fra så sent som på 1960-tallet, men dette er ikke verifisert.

På bakgrunn av det vi nå vet om hesten, vil det nok være feil å si at lofotheosten er utdødd. Den tilhørte trolig den gamle varianten av rasen nordlandshest. Den er blitt videreutviklet og har i dag noen nye trekk. Noen av de moderne nordlandshestene, blant annet de som holder til på Åse på Andøya, har mange likhetstrekk med den raggete lyse hesten fra Evjen. Den nordnorske hesten er fortsatt i bruk og avles på flere steder både i Nord- og i Sør-Norge i dag.

Fig. 13 | Utegangerhesten på Værøy i Lofoten fotografert i mellomkrigstiden («gammelhoppa til Jakobia»). Foto: Dag Sørlie: Øyfolket – bygdebok for Værøy.

Fig. 14 | Nordlandshesten Rugga på Andøya. Foto: Privat.

Fig. 15 | Nordlandshester på Åse, Andøya. Gro Solvi Sjøvoll driver i dag aktivt hestehold og avl på gården Åse på Andøya. Foto: Gro Solvi Sjøvoll.

1. L.P. Nielsen i et innlegg i Norsk Landmandsblad nr. 16 i 1897
2. Saltdalsboka 2014 s. 52, og Minner fra Nordland, avis-artikkel
3. Hans Tilrem i bladet Våre hester, 1947
4. Sitat av teologen John av Salisbury, som i 1159 refererer til filosofen Bernard av Chartres
5. Kilde: Oddvar Johansen, Strønstad, 2019
6. Noen bruker også forkortelsen NL-hest.
7. Svern G. Anderssen, «Jordbruket» i Bygdebok for Hol 1957
8. Statskonsulent Nøkleby i sitt skrift «Nordlands Landbruk gjennom 100 år»

Løsfunn fra steinalder

- Holmboe, J. 1929. Funnforholdene botanisk undersøkt. Kvalsundfundet og andre norske myrfund av fartoier. *Bergens Museums Skrifter II*, 2, 1–7.
- Holmboe, J. 1931. Plantekost i Norge i gammel tid. Selskapet Havedyrkingens Venners Medlemskrift, hefte 4, 1–18.
- Indrelid, S., Hjelle, K.L., Stene, K. (Eds.) Exploitation of outfield resources – Joint Research at the University Museums of Norway. Universitetsmuseet i Bergen skrifter nr. 32. <http://hdl.handle.net/1956/10072>
- Jessen, K. 1929. Nelden (*Urtica dioica* L.) i Kvalsundfundet. Kvalsundfundet og andre norske myrfund av fartoier. *Bergens Museums Skrifter II*, 2, 17–23.
- Jørgensen, P.M. (red.) Botanikkens historie i Norge. Fagbokforlaget. 2007
- Kaland, P.E. 2014. Heathlands – land-use, ecology and vegetation history as a source for archaeological interpretations. PNM, Publications from the National Museum, Studies in Archaeology & History 22, 19–47.
- Krzywinski, K., Fjellidal, S., Soltvedt, E.-C. 1983. Recent palaeoethnobotanical work at the medieval excavations at Bryggen, Bergen, Norway. In: B. Proudfoot (ed.) Site, Environment and Economy. BAR Series 173, 145–169.
- Kvamme, M., Berge, J., Kaland, P.E. 1992. Vegetasjonshistoriske undersøkelser i Nyset-Steggjevassdragene. Arkeologiske Rapporter 17. Historisk Museum, Universitetet i Bergen.
- Myking, T., Yakovlev, I., Erslund, G.A. 2011. Nuclear genetic markers indicate Danish origin of the Norwegian beech (*Fagus sylvatica* L.) populations established in 500–1000 AD. *Tree Genetics and Genomes* 7, 587–596.

Lofothesten

- Foreslått lesing
- Gro Bjørnstad, Elin Gunby, Knut. H. Røed (2001): Genetic structure of Norwegian horse breeds. *Journal of Animal Breeding and Genetics*. Blackwell Verlag GmbH (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1046/j.1439-0388.2000.00264.x>)
- Gro Bjørnstad, N.Ø. Nilsen, Knut. H. Røed (2003): Genetic relationship between Mongolian and Norwegian horses? i *Animal Genetics*. Stichting International Foundation for Animal Genetics. (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1046/j.1365-2052.2003.00922.x>)
- Trine Boysen (1996): Nordlandshesten. Gunnarshaug AS. Stavanger. (<https://www.nb.no/nbsok/nb/c641bc09b5f4c22a6cc8805c089be207?index=17#0>)
- Laura Bunse (2010): Kun et trekkdyr i jordbruket? Hestens betydning i nordnorsk yngre jernalder. Masteroppgave UiT, Tromsø. Open Access. (<https://munin.uit.no/handle/10037/2519>)
- Birgit Dorothea Nielsen (2011): Lyngshesten – en Nordkalott-hest? i *Fra fossiler til oljekrangel Tromsø: Tromsø museum – Universitetsmuseet. Tromsø*. (<https://uit.no/Content/463253/Lyngshesten.pdf>)
- L.P. Nilssen (1897): Lofothesten. *Norsk Landmandsblad* nr. 16, 1897.
- Per-Kyrre Reimert (1975): Når kom hesten til Nord-Norge? Gløtt fra Tromsø museum. 31. Om funn og fornminne i Nord-Norge. Tromsø: (<https://www.nb.no/nbsok/nb/d80172f2fc4a64c6bf773c05c24df0a5?index=1#21>)
- Dag Sorli (1976): Øyfolket: bygdebok for Værøy. Værøy bygdeboknemd. Værøy. (<https://www.nb.no/nbsok/nb/c16feef8dcaf02853d492bf31857704?index=1#11>)
- Hans Tilreim (1947): Minner fra Nordland. i tidsskriftet «Våre hester».
- Elling Vatne (2006): Lyngshesten: Historie og kultur i nord. Eget forlag, Samuelsenberg. (<https://www.nb.no/nbsok/nb/9efc31f74c62919f5664fbd40e6a8d2e?index=1#0>)

- Trinnøks: Bf_DiA_000962: Svein Skare
Skafthulløks: Bf_Bn_000876-1: UM ukjent fotograf
Kølle: Bf_Bn_002919: Ann-Mari Olsen
Flintdol: Bf_DiA_003811: Svein Skare
Skiveøks: Bf_Bn_005519: Ann-Mari Olsen
Vestlandsøks: Bf_DpA_000083: Svein Skare
Vespestadøks: Bf_DiA_003739 Svein Skare

Hovlandshagen på Bømlo

- Alsaker, Sigmund 1987 Bømlo – *Steinalderens råstoffsentrum på Sørvestlandet*. Arkeologiske avhandlinger 4, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Bjørn, Anathon 1921 *Træk av Søndmørs steinalder*. Bergens Museum Aarbok 1919–20. Hist. – antikkv. række nr. 4.
- Brogger, Anton W. 1907 *Norges Vestlands steinalder. Typologiske studier*. Bergens museums Aarbok, 1907, no.1.
- Brogger, Waldemar C. 1907 Om de sen-glaciale og postglaciale nivaåforandringer i Kristianiafeltet. *Norges geologiske undersøkelse*, 31.
- Ellingsen, Ellen G. & Breivik, Heidi M. 2012 Anders Nummedal: fra «quasi-nerd» til steinaldernerd. *Primitive tider* nr. 14. s. 47–58.
- Forland, Astrid & Haaland, Anders 1996 *Universitetet i Bergens historie* bind 1, Universitetet i Bergen.
- Fægri, Knut 1944 Studies on the Pleistocene of Western Norway. III Bømlo, *Bergens museums årbok* 1943, naturvitenskaplig rekke, nr. 8. s. 7–100.
- Gjessing, Helge 1920 *Rogalands steinalder*, Stavanger museum, Stavanger.
- Hovland, Kari S. 1994 *Haakon Shetelig. Arkeologen og mennesket*. Alma Mater, Bergen.
- Kaland, Peter Emil 1984 Holocene shore displacement and shorlines in Hordaland, Western Norway. *Boreas*, vol. 13, s. 203–242.
- Kleppe, Else J. 1974 Udgravning af steinalders boplads ved Storemynen. Innberetning i topografisk arkiv, Universitetsmuseet i Bergen.
- Lohne, Øystein 2006 SeaCurve_v1 – Teoretisk berekning av strandforskyvningskurver i Hordaland frå UTM koordinater (excel-ark)
- Nyland, Astrid J. 2016 Bergartsbrudd frå steinalderen. I Berg, Bjørn Ivar (red.) *Bergverker i Norge. Kulturminner og historie*. Fagbokforlaget, Bergen. s. 359–362.
- Shetelig, Haakon 1901 Et bosted frå steinalderen paa Bømmeloen. *Bergens Museums aarbog*, no. 5.
- Shetelig, Haakon 1920 En landsenkning under yngre steinalder. *Naturen*, jan.–feb. 1920. s. 28–42.
- Shetelig, Haakon 1922a Gravingen paa Uratangen i Hovlandshagen, Hovland, Bømlo 1921–1922. Innberetning i top. Ark., Universitetsmuseet i Bergen.
- Shetelig, Haakon 1922b *Primitive tider i Norge*. John Griegs forlag, Bergen.
- Vasskog, K. 2006: *Holosen strandforskyvning på sørlige Bømlo*. Masteroppgåve, Geologisk institutt, Universitetet i Bergen.

